

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БАЗЫМАРЫ

1984 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлденинң Күрүне планының күүсеттинген түңнелдериниң дугайында Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң дыңнады

Тыва АССР-ниң ажилче чоннары СЭКП-ниң XXVI съезди ажилда болгаш СЭКП ТК-ниң оң дараазылагы Пленумнарының шийирлерин амдырлаа боттандырышкан, он бирги беш чылдыг дертку чылдың даалгаларын чедип чыгып күүсеткен дээрлиг социалисттик чарышты калбарып тургаш, республиканың улам ынаагы экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени эртен чымын хамдырган. Улус ажил-агый хөгжүлденин кол көргүзүлгелер дараазында саянар тодаргайлап турар:

Үлетпүр

Продукцияны сайгарар талазы-биле күрүне планы 102 хуу күүсеттинген. Продукция бүдүргениниң нити хемчээлиниң немей өздүгү 1983 чылдазы-биле деңизерге 3,4 хуу болган. Үлетпүрүнүң чамдык адырларында бүдүрүшкүн өздүгүленин темпилери:

1983 чылга хамаарыштыр 1984 чылда хуузу

Электроэнергетика	132
Олоор чүдүлгө үлетпүрү	102
Металл болбазыратканы	102
Ыяш болгаш ыяш болбазыратканы	105
Тудуг материалдар үлетпүрү	101
Чик үлетпүр	113
Аш-чем үлетпүрү	100,4
Далган-крупа болгаш комбикорм үлетпүрү	102
Полиграфия үлетпүрү	102

1984 чылдың даалгаларына долдур болгаш ажил күсүлдер дээрлиг, күш-ажылдың бүдүрүшкүнү пландан ажыр 1 хуу бедилер болгаш бот-үнеси 0,5 хуу немей чингилер дээрлиг социалисттик чарыш бүдүрүлгө ажилчыларның өздүгүленин интиги берген.

Күш-ажылдың бүдүрүшкүнү 2,8 хуу бедилер, он күсүл-биле продукцияны немей өздүгүленин 85 хуузу алыгган. Үлетпүрү интиги-биле болгаш бүдүрүлгелериниң хөй муруузуна күш-ажылдың бүдүрүшкүнү ортумаз-биле ажил төлөвүнүн белиншиктинден ажит болган.

Чиктеги аял керээ бүтүр ажилдап турар бригадалар улам ынаа хөгжүн. Бригадаларда бүтү ажилчыларын баарык 62 хуузу оларда хаара туттугган.

Күш-ажылдың бүдүрүшкүнү пландан ажыр бедилер болгаш продукцияны бот-үнеси немей чингилер талазы-биле хуузу алыгган социалисттик хуузулгелер күүсеттинген. Тус-тус бүдүрүлгелериниң, министрстволарын болгаш ведомстволарын үлетпүр ажил-чорудууларын көргүзүлгелер дараазында саянар тодаргайлап турар:

Продукция сайгарар талазы-биле күүсеткен хуузу	1983 чылга хамаарыштыр 1984 чылда хуузу	1983 чылга хамаарыштыр 1984 чылда хуузу
«Тыва даг-дугу» комбинат	106	105
Кал-Хем дөмүр-лаш разрез	113	102
Тыванын электр чеккилери	110	132
«Тыва кобальт» комбинат	101	102
«Тудуг кезектер» комбинат	87	84
«Школаргажстрой» үлетпүр бүдүрүлгелер комбинаты	93	86
Кызылдың эт комбинаты	101	97
Кызыл-Мажалыктын эт комбинаты	79	104
Сүт комбинаты	106	102
Тараа продуктулар эргелели	102	101
Аш-чем үлетпүрүнүң министрствоу	104	103
Дарыялар фабрикасы	114	119
Алгы завод	71	94
«Тыва тудуг материалдар» катты-жымышканы	100,8	104
«Тыва сүт тудуг» трестин ДБК завод	97	103
«Тыва көдээ тудуг» трест	97	99,8
Ыяш ажил-агый министрствоу	103	103
«Тыва септелге-тудуг» трестин тудуг кезектер болгаш конструкциялар завод	105	107
Улут-Хем ыяш үлетпүр ажил-агый	101	103
Чүрт үлетпүрүнүң министрствоу	101	109
Автосептелге завод	100,9	103
Сельхозтехкуром	100,6	102
Паралла болгаш полиграфия херектериниң талазы-биле күрүмөт	102	102
Чүрт үлетпүрүнүң (ий черден удуруп башкарылгалыг) талазы-биле продукция сайгарарын чыл планы күүсеттинген, бүдүрүлгелер болгаш күш-ажылдың бүдүрүшкүнүн хемчээли 1983 чылдазы-биле деңизерге улагаткан.		
Чоннуң хергелел бараанынын бүдүрүшкүнү план пазы 106 хуу күүсеттинген, өздүгүленин темпиз мурунку чылдазында хамаарыштыр 102 хуу болган.		
Продукцияны он чутула хевирлерин республикада нити-би-биле бүдүрүшкүн		

1984 чылда бүдүрүшкүн	1983 чылдазында хамаарыштыр 1984 чылда хуузу
Хөмүр-лаш—мун тонна	928
Электроэнергетика—миллион киловатт-шак	105,7
Чамдык энергия—мун гигакалорий	734
Ыяш өртүлгө—мун кубометр	248
Оон иштиле тудуг ыяш	248
Дилген материалдар—мун кубометр	136
Мебель—мун рубль	1535
Культура-амырал болгаш ажил-агый ужу-дузалыг бараанын—мун рубль	2642
Тудуг чутула—тонна	3089
Тудуг туулу—миллион санын	23,1
Конструкциялар болгаш чым элээр демир-бетон кылгылар—мун кубометр	42,5
Сорттук даг-дугу—мун тонна	103,4
Хөм адыктер—мун эжеш	98,1
Килас индиктер — мун эжеш	60,4
Дарыялар фабриказының продукцияны ажиллап кылырның нормативтиг өртөө	

Бүтүр—мун рубль	1889	103
Бүтүр категорияны субпродуктулары-биле кады эт—тонна	9575	101
Колбаса кылгылары—тонна	1469	98
Чалаа сүт продукция—мун тонна	20,0	99,5
Мал саржаа—тонна	542	105
Далган—мун тонна	31,3	100,9
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылгылары—мун тонна	20,7	99
Кондитер кылгылары—тонна	1056	100,9
Экспорт суксуу аймаа—мун дал	159	90
Хөмүр-лаш тыважынын, электроэнергияны, чылдык энергияны, даг-дугу болгаш продукцияны өске-даа чамдык хевирлерин бүдүрүлгелериниң планын күүсеттинген.		
Чоннуң хергелел бараанынын хөй муруузу: саржаа, чалаа сүт продукцияны, кондитер кылгыларын, пивону, хөм индиктерин бүдүрүлгелериниң планнаткан хемчээли чедип алыгган.		

Оон-биле черелештир, тудуг чутула болгаш туулузу, чым элээр демир-бетон конструкцияларын болгаш кылгыларын, шойку, килас индиктерин, бирги категорияны субпродуктулары-биле кады этти, хлебти хлеб-булочка кылгыларын, мебельди, культура-амырал болгаш ажил-агый ужу-дузалыг бараанынын, күш-ажылдың бүдүрүшкүнүн, бараанын бүдүрүлгелерин бот-үнесин талазы-биле, планнарын чамдык бүдүрүлгелер күүсетпез. Продукцияны чорудуп бээрин керээлиг хуузулгелерин 96 хуу күүсеттинген. Оларын күсүлдер талазы-биле удуз хуузулгелерин «Тудуг кезектер» комбинат, Кызыл-Мажалыктын эт комбинаты, алгы завод, «Тыва көдээ тудуг» трестин болгаш Чүрт үлетпүр министрстволуку бүдүрүлгелери болдурган.

Көдээ ажылагы

Аш-чем программаны боттандырар талазы-биле СЭКП ТК-ниң май (1982 ч.) Пленумун шийирлерин Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агыйның ажил-ишчилер күүсетинген, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин улам ынаагы өздүгүлени чедип алыгган.

1984 чылда көдээ ажыл-агыйның нити продукциянын хемчээли 117 миллион рубль болган, ол дээрле, 1983 чылдазында 8 хуу ажыг. Утуш ажил-агыйның нити продукцияны хемчээли 1983 чылдазында 21 хуу, мал ажилын продукцияны—4 хуу улагаткан.

1984 чылда республикага тараанын нити чылдазы 1983 чылдазы-биле деңизерге 43 хуу көвүлдү. Бир гектардан тараа культураларын дүжүл 3 хуу бедилер. Күкүрүзанын болгаш чангыс чылдыг сипениниң нити чылдазы бүдүрүшкүнү чарык ажыг катал улагаткан. 1983 чылдазында 86 хуу хөй картофельди, 34 хуу хөй погалаарын сохкозтар ажаап алган. Кыры шыгылыг керге өстүргөн погалаарын 1984 чылда 1983 чылдазында 2,4 катал хөйү саваллап алган. Суттаттыг черлерден мурунку чылдазында 80 хуу хөй картофель, 68 хуу хөй күкүрүз болгаш чангыс чылдыг сипенин алыгган.

Нитиниң малыга 1983 чылдазында 78 хуу хөй сиклосту, 12 хуу хөй сипенин белеткээ.

1985 чылдың дүжүлү алырмыга белетке кылдыр республиканың ажил-агыйлары 67,3 мун гектар шалдуң чыккы аңдырлазын чоруткан, күзү чажар культураларын 27,3 мун гектар тараан, 113,7 мун гектарга чангыс чер аңдырлазын кылган.

1984 чылда сохкозтарын болгаш Дуржулга станицанын шалдыгын 258,6 мун тонна органиктик чемичиңдилелерин өртөөткөн. 1 гектар шалге оонаштыр дээштит бүдүлгөш шалчазерге 47 килограмм минералдык чемичиңдилелери ургаткан. 1983 чылда 32 килограмм турган.

Амгы үсө сохкозтор болгаш Дуржулга станицанын чакты тарылтага белетке ажилдарын чорудуп турар. Тараа культураларын 31,2 мун тонна үренинчир удуруп, ол дээрле, 1983 чылдазында 5,4 хуу хөй. Картофельди 8,6 мун тонна үренинчир белеткээ, ол дээрле 1983 чылдазында барык ий катал хөй. Үренинчир огуру өсөлгөсө чедир турар, 30,4 мун тонна үренинчир азы бүтү бар үренинчирин 97 хуузуңуш шынарды хынып көргөн. Көдээ ажил-агый техниказын септел, белеткен турар. 1985 чылдың январь 1-де байлаа дүгүзү алгыра, республикада трактор аңдырлазын 74 хуузу, трактор селкелерин—67 хуузу, тракторларын 66, чыккы автомобильдерин—61 хуузу ажилатканын болуп кылдыр септеттинген.

Бүтү ажил-агыйларда малдың баш саны дараазында саянар көргүзүп турар:

	Январь 1-де	1984 ч.	1985 ч.	1984 ч. январь 1-де хамаарыштыр 1985 ч. январь 1-де хуузу
Мийиштыг бола мал оон иштиде индиктер	165,5	164,1	99,2	
Хаванын	52,7	54,7	104	
Хөй болгаш өшкү	1180,4	1138,2	96	
Чыгыс мал	31,6	32,0	101	

Организацияларын болгаш албан черлериниң дузалал көдээ ажил-агыйларда малдың баш саны өскөн.

Мал ажилын продукцияны ажил-агыйларын бүтү категорияларын азы-биле 1984 чылда бүдүргөн 1983 чылдазы-биле деңизерге мынчаар көвүлдү; этти дилгел деңизер-биле 6 хуу, коң эт болгаш чуурган—4 хуу. Сүт бүдүргөн мурунку чылдың деңизерге хөвөр артык. Дүктү бүдүргөн азын эвээж берген.

1983 чылдазы-биле деңизерге бир дагаанын чуура берген ортумаз-биле 5 хуу көвүлдү, бир индиктер ортумаз-биле сүт савалы болгаш бир хөйдүн дүк кыргылазын куудулаан. Ажил-агыйларын бүтү категорияларын азы-биле мал ажилын продукцияны күрүне сатканы:

1983 ч.	1984 ч.	1983 чылга хамаарыштыр 1984 чылда хуузу
---------	---------	---

Мал болгаш күш (диргел деңизер-биле)—мун тонна 24,3 24,8 102

Мал болгаш күш (коң эдизин деңизер-биле)—мун тонна 13,5 13,0 96

Сүт—мун тонна 29,7 30,1 101

Дүк—тонна 130,1 132,3 102

Чуурга—миллион борбак 25,6 27,4 107

Сүтү болгаш малды, күштү, а ол мынша чуурган күрүне-ге савалынын планын 1984 чылда ажыр күүсеттинген. 1984 чылда сохкозтарын экономиказы быжыккан, оларын

арыг орутамын 9 хире миллион рубль болган. Агроупетур комплексиниң адырларын хөгжүлдериңе капитал салымшынары 1983 чылдазы-биле деңизерге 0,8 хуу эвээжте, бердинген капитал салымшынарының хемчээли (линия) 91,5 хуу ажилатканын.

Республиканын көдээ ажил-агыйына 321 тракторун, 104 тараа комбайнын, 756 чыккы машиназын чорудуп берген. Республиканын ажил-агыйлары 28,6 мун тонна минералдык чемичиңдилелерин алган, ол дээрле, 1983 чылдазында 17 хуу хөй.

1985 чылдың январь 1-де республиканын ажил-агыйларына 2,5 мун чиккек эталон тракторлар бар болган, мынчаарга 1983 чылдың январь 1-де 2,4 мун турган. Бир чиккек, эталон тракторга оонаштыр чери ажилдап кылганы 894 гектар чеккен. 1983 чылда 836 гектар турган.

Республиканын көдээ ажил-агыйында сохкозтарын болгаш агроупетур комплексиниң бүдүрүлгелериниң харылдаалары быжыккан, күш-ажылды организастванын болгаш оон төлөвүнүн коллективтиг (бригада) хевирлерин негиздеп келген.

Чер болгаш мал ажилын чамдык продуктуларын күрүне сазар планын күсүлденин элөөн хөй сохкозтар хандырлап, бүдүрүлгө өздүгүленин курауларынын чедир ажилла-ваан, техниканы ажилдап чок турар чорун, суттаттыг черлерин чептес ажиллап болдурп келген.

Транспорт болгаш харылза

Нити ажиллап транспортунуң аңгы-аңгы хевирлерин-биле чыккы сөөртүрүнү болгаш оон савылгазын көргүзүлгелерин мындыг:

1984 чылда күүсеткен хуузу	1983 чылда хамаарыштыр 1984 ч. хуузу
Чыккы сөөртүлгө—мун тонна:	
Автомобиль транспорту-биле	7804 100,7 95
Хөм транспорту-биле	116 100,3 95
Чыккы савылгазы—миллион тонна-километр:	
Автомобиль транспорту-биле	437 100 104
Хөм транспорту-биле	26 97 97

Нити ажиллап транспортунуң 40,4 миллион пассажирлерин аргыштырган, пассажирлер аргыштырарын планы күүсеттинген. 1983 чылдазы-биле деңизерге пассажирлер аргыштырары 9 хуу, пассажирлер аргыштырарын тонна-километр-биле сангарга, 5 хуу көвүлдү. Чиккы автомобильдер-биле пассажирлерин дораа төлээр чурум-биле аргыштырар план 3 хуу ажыр күүсеттинген.

Хөм транспорту-биле чыккы сөөртүлгелерин болгаш пассажирлер аргыштырарын чыл планын күүсеткен. Чыккы сөөртүлгелерин, а ол мынша нефть продуктуларын, ыяш материалдарын сөөртүр план нитиниң-биле күүсеттинген.

Агаар транспорту-биле чыл дүргүзүлгө 235 мун кижини аргыштырган. Ужар чүдү-биле пассажирлер аргыштырарын болгаш улус ажил-агыйнын адырларын хандырарын планын күүсеткен. Пассажирлер аргыштырарын 1983 чылдазы-биле деңизерге 8 хуу, тонна-километр дүгүзү саваллап алган, пассажирлер аргыштырарын 5 хуу көвүлдү. Үчүш камгалалын болгаш чемичиңдилелерин көдээ ажил-агыйнын болгаш ыяш ажил-агыйнын 88 мун гектар шалдыгын ужуз чүдү-биле чаштырган.

Продукцияны нити хемчээлини талазы-биле планын харылза бүдүрүлгелерин 102 хуу, хоорайларын телефон харылзазын абоненттерин немей өстүрүр талазы-биле — 135 хуу, көдээ харылзазын абоненттерин — 105 хуу күүсеткен. 1984 чылда Кызыл хоорайга 1000 номерлерин авто-маттыг телефон станицанын ажиллап киирген. Харылза организастванын ажилында хамаарыштыр хоумалдар ам-даа хөй болуп турар.

Капитал тудуг

Хонукта 42 тонна хлеб-булочка кылгылар бүдүрүр хлеб заводу, хонукта 100 тонна сүт болбазыратканы кылдыр хоорайнын сүт заводу, электр дамчыдылгызын 310 километр узун шутунарны, кадыг шыгылыг 55 километр оруктарын, 1000 номерин АТС-ти республикага 1984 чылда ажиллап киирген. Агроупетур комплексиниң адырларында күчүлүр улагаткан. 640 баш мийиштыг бола мал, 35,5 мун хөй, өшкү кирер-чаа каваларын, 42 мун күш азыраар черлерин көдээ ажил-агыйга туткан. Сутгарар 613 гектар шалдыгын ажиллап киирген, 55 мун гектар мал оларарын сүт-биле хандырар, 90 мун гектар шалдуң сутгарыла дериш-кинерин чаварткан.

Ажылдарының нити хемчээлини талазы-биле планын республиканын улус ажил-агыйында капитал салымшынары 1983 чылдазы-биле деңизерге 0,9 хуу өскөн, күрүнеги керээлиг организацияларын бараанын тудуг продукцияны хемчээли 0,8 хуу, керээлиг ажилдарын нити хемчээли 6 хуу улагаткан. «Тыва сохкоз тудуг» каттыжымшынын организацияларын керээлиг ажилдарын хемчээли 23,7 хууу-гагырган.

Күш-ажылдың бүдүрүшкүнү 1983 чылдазы-биле деңизерге 5,6 хуу бедилер. Тудуг-монтаж ажилдарын хемчээлини бүтү немей өздүгүлени күш-ажылдың бүдүрүшкүнү өстүргенин күсүл-биле чедип алыгган.

Тудуг-монтаж ажилдарын бот-үнеси чингээ. Бригада-лык бот-оруга-чарылазын ажиллап хемчээли улагаткан, ол методула дүгүзү тудуг-монтаж ажилдарын 41 хуузу күүсеткен.

Капитал тудугда улуг чептестер ам-даа хевээр артыпшаан. Ажилдап киир турдуларга капитал салымшынары, материалдыг курауларынын четкир кылдыр мөөнөзүн ам-даа чедип алыгган. Кол фондустарын, чамдык бүдүрүлгө күчүлери болгаш объектилерин ажиллап киир планнар күүсеттинген. Дооуулаан тудугуңу хемчээли улагаткан.

Тудугуңу бараанын продукциянын болгаш керээлиг ажилдарын хемчээлини талазы-биле планын, күш-ажылдың бүдүрүшкүнү, орулга алырнын талазы-биле даалгаларын чамдык тудуг организацияларын күүсетпез, күш-ажылдың бүдүрүшкүнү-биле деңизерге ортумак ажил төлөвүнүн немей өздүгүленин көвүздери болдурган.

Чоннуң амдыралының материалдыг болгаш культурулуг деңгеленин бедээни

1984 чылда ажилчыларын болгаш албан-хаакчыларын ажил төлөвирин айда ортумаз-биле 173 рубль болган, муруну

ку чылдазында болаарга, 0,6 хуу өскөн. Республиканын ажалга кассаларына чоннуу шыгжамыр-ларын аргышканы 5 миллион рубльге көвүлдү. Ажыл шыгжамырларын саныга 3 мун кижин немешкен болгаш 1985 чылдың январь 1-де оларын нити саны 97 мун чеккен.

Күрүне болгаш кооперация салымны үрүмкөп сазар бараан таарылганын нитиниң чемичиңдилелерин-биле кады 292,7 миллион рубль болган. 1983 чылдазында болаарга, деңизерге өртөктер-биле алырга 6,6 хуу улагаткан. Үрүмкөп сазар бараан савылгазын чыл планы 100,6 хуу күүсеттинген.

Күрүне болгаш кооперация савылгың чонга он чутула бараанынын сатканы:

1983 чылга хамаарыштыр 1984 чылда хуузу

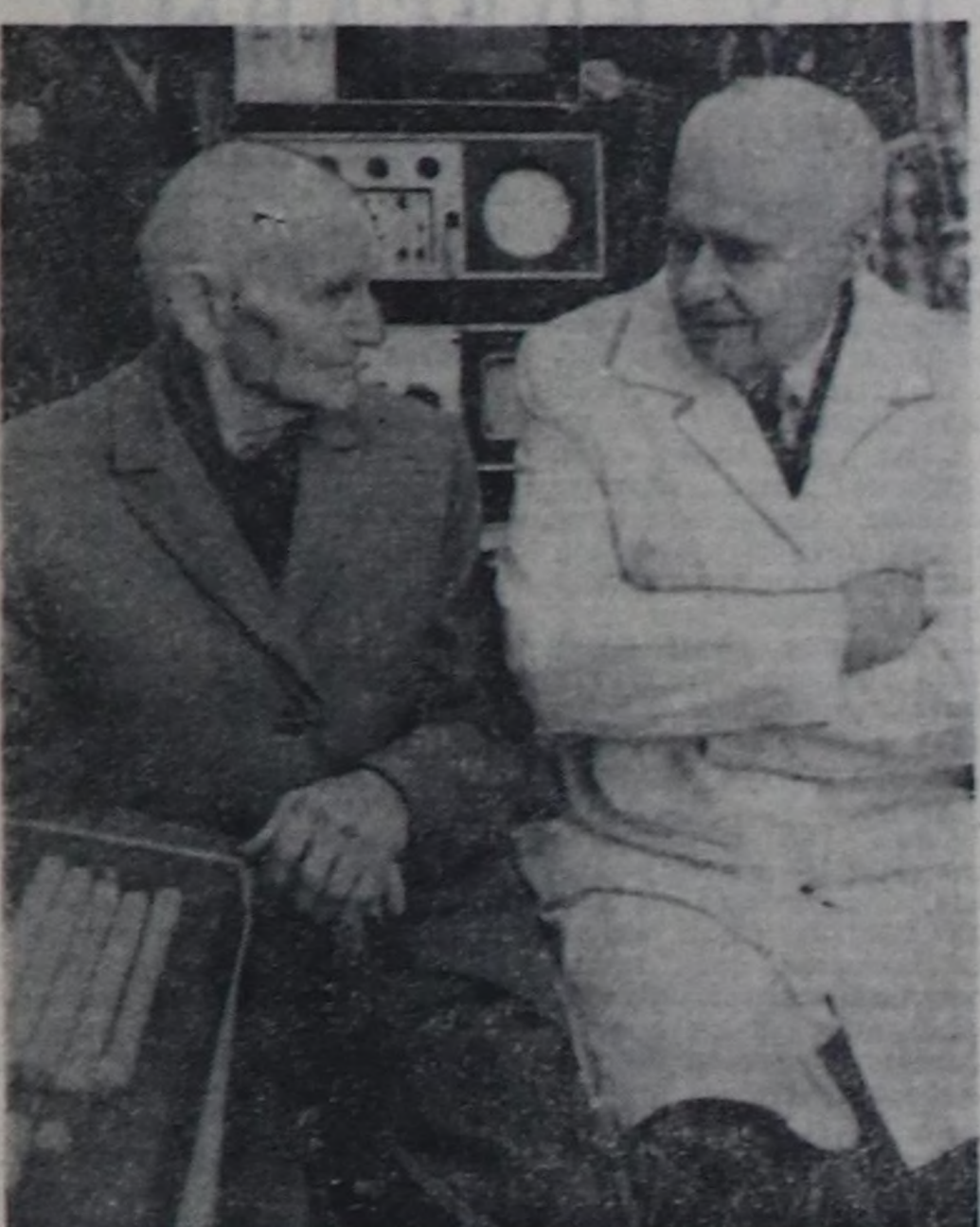
АШ-ЧЕМ БАРААННАРЫ

Хлеб продуктулар	105
Эт болгаш эт продуктулары	108
Балык болгаш балык продуктулары	103
Мал саржаа	105
Үнүш үзү	99,2
Маргарин продукциясы	102
Чалаа сүт продукциясы	99,5
Быштак	93
Чуурга	115
Чигир	97
Кондитер кылгылары	114
Шай	103
Картофель	110
Ногаалар	101
Кат-чиктер болгаш шитрус чикмизи	117

ҮЛЕТПҮР БАРААННАРЫ

Хептер, ак хептер болгаш пес-таазы	100,2
Трикожа кылгылар	105
Ук болгаш аржым кылгылары	103
Хөм индиктер	102
Фарфор-шыл, малгашта, шилден, демир-ден кылган савалар	98
Мебель	107
Соодукулар	102
Хөп чуур машиналар	109,4
Электрлиг доозун сордурукчулары	114
Шактар	102
Фотоаппараттар	103
Мотоциклдер болгаш мотороллерлер	110
Радиоприемниктер болгаш радиолар	115
Телевизорлар	114
Чиккы автомобильдер	114

Бараан савылгазын көвүдөөн-даа бол, чамдык барааннарга чоннуу хергелелерин чедир хандырлап. Чонга амдыралды ачы-дуза чедирин боттандырган хемчээли 1983 чылдазы-биле деңизерге 5,8 хуу, оон иштиде көдээге — 3,4 хуу улагаткан. Амдыралды ачы-дуза чедирин боттанды

УКРАИН ССР ССРЭ-нің МЭА-ының Киевте Геронтология институтунда «Найм уздары» дээр үргүзүлгөн хуураа-
мдык эртем программанын аякка келгн болгон ону бот-
тадырып чорударына чурттуу 80 эртем-инженерлер
тартып кырып турган. Шиникел ажалдарын кырышкын
биологиянын, геронтиянын (кырып-намылаан үдө аарылар
дугайнда эртем), сонал геронтологиянын болгон геронги-
енанын талам-биле кырып турган.

Суралгы эртемде, ССРЭ-нің МЭА-ының академиги Д. Ф.
Чесобаревтун удурткан институтун коллективни кижини
кырышкын чыдагандарынын чажыдын илериди, орта-
ныкми электен-не сулар, баксыраандан камгалар сору-
галы болуунд мурнуна салган ажалдан турган.

ЧУРКА: ССРЭ-нің МЭА-ының академиги, Геронтология
институтун директору Д. Ф. Чесобарев (он талада) ин-
ститутка келгенерини бирээни, ан хоюнун киевни Г. И. Мо-
настырски-биле. Ол чус харлыг.

В. СОЛОВЬЕВТОН ФОТОЗ.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ШЕРИГ-ПАТРИОТЧУ
КИЖИДИЛГЕ
ТЕМАЗЫНГА

Бай-Тайга районунун
сохоттар төгөрлери, школа-
ларда, чуртгачылыг суур-
ларда Улуг Тийелгенни 40
чымында тураскааткан база
шериг-патриоттук кижиди-
лге темаларына кезеж-
лери организастан эртти-
рип турар.

Ындыг кезежне «Кара-Хөл»
сохоттук төвү Талсы-Аксу
суурга эрттирген. Анда Кара-
Хөл ортукм школанын баш-
кызы, А. Ф. Херте-биле суур-
вун чуртгачылары, школачы-
лар жуурашкан. Улустун ин-
тернционалчы найыралыны
күжүнү дугайы ол чугаалап
берген.

Солдаттын белен эвс аз-
бан-хүлээлгени төлөтүн-биле
күсүлүп, «Эрес-маалдыг
чорук дээр» медал-биле ша-
наткан А. Хертектин чуга-
лаан чүдүлери аныктарга,
школачыларга солун болгон
оларын шериг-патриотту кы-
жиздалгыне илдилгн бил-
ган.

Б. БАРБА

ДЕЛГЕЛГЕ

Улуг Тийелгенни 40 чыл
оюнга тураскааткан делгелге
ДОСААФ обкомунда ажы-
тынган. «Улусту ыдыктыг да-
йы», «Коммунисттик партия»
совет улустун тийелгенини
организаакчы болгон сору-
кларын, «Фашисттер шери-
гини кол күштерин совет-
герман фронтуга чыла шап-
каны», «Тыл» чоунун ма-
алдыг чорук», «Совет Чес-
секти Күштерини илгелдиг
дуулажыны болгон курааны-
ны» деп ады кесектен ук де-
лге тургустунган.

Ала-чуртту камгаларынын
дугайында В. И. Ленинни ча-
гыларынга, СЭПК ТК-ны
«1941-1945 чылдарда Ала-
чуртту Улуг дайыннга со-
вет улустун Тийелгенини 40
чымын дугайында» доктаа-
лында дууштур маалдыг чор-
руктуу үлгер-чижектерни
делгелге калба-биле көрү-
сүп турар. Амгы үдө чорун
турар камгалда-массалыг
ажыл айыны хушерида Кы-
зылдан болгон кезежне
чуртгачылары, студенттер,
школачылар делгелгени со-
нугура-биле көрүп турар.
Делгелгени көрүпче чадал
тур бис.

Г. ВАЛКОВ.

Фестивальдың
ылавиір демдээ

Элчегилг бөрү хураалына
аныктарын болгон студен-
тилерни XII Бүтү-делегей
фестивальнын талсымын Совет
белетке комедия балды-
лаан. Оон автору Москва-
нын архитектура институтунун
бот-өөрөдиге салбырынып
студентин Михаил Веремко.
Ромаша чечкеке дөмөй бөрү-
тү бичин Катюша деп урунгу
мыда чурал.

ЧУРКА: «Катюша» —
аныктарын болгон студен-
тилерни XII Бүтү-делегей
фестивальнын талсымын.
СЭТА-ның фотохрониказы.

РЕСПУБЛИКАНЫН ХӨГЖУМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫН
1985 ЧЫЛДЫН ФЕВРАЛЬДА КӨРГҮЗЕР ШИИЛЕРИ, КОНЦЕРТИ

Февраль 3-те, воскресенье-де,
В. РАСПУТИН. «Совгүгү хүн
келгенде» 2 кезектиг драма.
Эгелээри 19 шакта.
Февраль 10-да, воскресенье-
де, П. ШЕНО. «Кадимыддыг
болунар». Амгы үеини француз
комедия. Эгелээри 19 шакта.
Февраль 17-де, воскресенье-
де, А. ХМЕЛИК. «А ол черде
долганып турар». Эгелээри 12
шакта.
Февраль 17-де, воскресенье-
де, Г. ХУГАЕВ. «Сатыш-сетки-
диги кавартед». 2 кезектиг
лириктиг комедия. Эгелээри 19
шакта.
Февраль 22-де, пятницада,
Г. ХУГАЕВ. «Сатыш-сеткидиги
квартед». 2 кезектиг лириктиг

КОНЦЕРТТЕР

Москонтцерттин солон
чуртгар аразыны джаз фе-
стивальдарынын лауреады А.
Бабийини оюн көргүзүп болур.
Артисттер програ-мазы: «И-
ды-бур», «Сенда» «Студия-ше-
нелде», чыгыс музикалыг аян-
самбл: артисттер болуун
ойнаары-биле магнитофонга
бикимелерни алуунтарга.

(Эгези № 21, 22, 25 «Шинжа»)

Бузулбас найыралдың эгежи

«Шаг-шаа-биле турбас»

«Шаг-шаа-биле турбас» деп
тыва улустун үлгөр чугаа-
мдыг турбас. Үе эртен тууду-
на, нитилелдиг, кижилерини-
даа амдыралы чартынып
турар. Тыва чога хамаарыш-
тыр алып болза, эң-не чазгай,
аас-кежиник чартылга амгы
чус чылдын ылангыс сөөлү
40 чылдарда, акм-дунга совет
чоуну улуг өгүлгенине кат-
тышканын солгар болгон.

Октябрьдан чаштаа от Ты-
ва черге көрүлгөн, чиримки-
ландыр кыа берген. Башкы
Ленинни номчалы арат кижиге
ышан-ла чалгы болгон, ол
улуг Совет чуртунин бүртү
эргелгн хамаатчы апарган.
Улуг орус чоуну элдинде
туттуну чораш, тыва кижиге
аас-кежини тыпкан.

Ынчалза-даа хамга чүе са-
гып микаш доран бүдө бер-
ген. Тыва улус шаандан бээр
хөгжүлгө херин басынарга
чедир узун орукту эрген.
Шаг-чү эргил, салгалар сол-
чуп турга-да, нитилел хөг-
жүлгөсүн чартылга бары-
ла болбай, чурталаа чус-чүе
чылдарда көшүп кезер ар-
тын келген турган. «Бажик
билбес кижиге политикадан
дашкыр» деп улуг Ленин-
ни чугаалаан микаш, төрө-
диге ужу-бикши бези
чок чораш тыва кижиге, чыркы

өртмөчейн бурган шак-ла
мичаар чапан каан дээринге
бузуреп, ажыг-түргөлдөй,
аш-чутту-даа бурганин ном-
налы ылдыр санап чораш.
Делегейни күтүп күрүш-
ерини аразында колоннадыг,
экселек сөгүргил алыш-
кыларын түнөсөлөй Тыва-
ныч черинге дашкык дар-
лакчылар үе-үдө солчуп тур-
ган.

Уаураанышкык ангы деми-
селдег нитилел тургузууну
дуруму бугаар кол-ла чүе
экселе алган колоннадыг ду-
ла чедирерини эвс, а оон
хөгйү алыр дараладыг үн-
дөсүнн тургустунган. Ын-
чалза-даа дарлакч колонна-
чуртунин хөгжүлгөсүн де-
лгелге, экономика талам-
биле күчү-шалам, эртем-тех-
ника, культурага депшигези
колони турга база салар-
дыг болур чугаажос. Оон ба-
рымдалгында Тывага хама-
арыштыр оон дашкык дарлак-
чыларын дугайы чугаалап
болур, амгы чус чылдын эге-
жинге чедир, барык-да 250
ажыг чылдарда Тыва Кылат-
тың эжесинге, оон дарла-
кчын алаага турган. Кылат

Тыванын чоун бо байдалдан
ушериин оруун бүтү төгү-
үлгө дилел, шыдажыр арта
чок дорзичылааг дарла-
дан, ажыг-түргөлдөй үнү
алды дзын, чыгыс улаа эвс
намыр-лошун демиселге ажы-
гыг түнөсөлгө чегини колдуу-
ла-ла аштырып чораш.

Оон барымдалы 1882—
1884 чылдарда Хемичке бол-

ган адым араттерини дашты-
кы эжесинде болгон тургу-
туд феодалдарына удур ту-
ра халышкын болур. Ол ту-
ра халышкын «Алаа дур-
гунарын» үйүзүн деп алаар
турган. Улаштыгы чыгыс са-
йдыкны дуузы-биле амбын
нованын аг-шерия тура ха-
лышкынны каржызы-биле
баскан.

Ынчалза-даа тура халыш-
кын тыва улустун төгүлгө
уттундурбас маалдыг чорук
бооп эрткан. Бүгү зоя чы-
гыс демик демиселге үер
болза, хосталганы чедип ал
болур. «Демик сааскан те-
вни тууду чин шыдар» дээр-
лине адым араттары бүтү-
релди. Хөгжүлгө чуртгалы
чоуну Тывагы кечкелди-би-
ле алырга, Алаа Маалдыр-
ын тура халышкынны
ужур-дуузын Степан Рази-
нин, Емельян Пугайтын
баштааган-биле Россияга
бооп турган таракын шим-
чешкенине демелел болур.

1911 чылда Кылатка болгон
буржуа-демократтыг резолю-
ция Тыва черге салдарын база
чедирген. Моолдун болгон
Тыванын буржуаг депшигези
лг күштери каттыжып, чурт-
тин иштинге турган кылд
экселекчелери үндүр сым-
рышкан, ан шитириг дем-
сел Барым. Моолга болгон
Тыва кылд экселекчелерин
сөөлүг микаш, Кобла, деми-
болган. Төгүлгө ол «Хомду да-
ныны» бооп артын калган.

Анда Тыванын 630 шериг-
лери кырышкан, маалдыг
чорук көргүсөк дээрлиг Ты-
вагы база Моол Арат Рес-
публиканын архив документи-
лери шиникел турар.

Араттарын чайгар үнү
келген демисели ушта-баш-
таар политиктиг партия чогу-
на, чурт иштинде феодалар-
нын, ол ышкан моол феодал-
дарын аразында эрге-чартгар
былажыр демисели улам-на
күштелип, чуртту уштап баш-
карынын айтырып салдар-
гай байдалге шилдик берген
үе тургустунуп келген.

Тыва тускай күрүс болу-
рунга белен эвс, феодалар-
нын бир кезеэ феодалдыг
Моолга каттыжарып оралла-
жып турган, чамдиктары хаан-
ныг Россияга каттыжып алы-
ры ажыгыг дээр маргылда-
лар чидилгени келген.

Тыва новинарын ажал-те-
рөз хайгаарар дээр эрге-
дуузалдык электер турган э-
мби ноян Комбу-Доржу дээр-
зи кылд экселекчелери чурт-
тан үндүр сымарыканын
сөөлүг болууну туржуу
кошкык бергенин эскерип каан.
Хемичтин Даа чоунуну но-
яны Буя-Балдыгы амбын ол-
ноны тоовастай берген. Ол бо-
дулук хайга-туралы-биле Ба-
рым Моолдун элдин чыгы-
рычкы-биле дорт харылда
тууду, тускайлачак байланы
илертектен.

Бээни кожууну нояны

Чымба Бээни база-ла Буя-
Балдыгыг таламда тур-
ган.

Тыванын үлгезин чогуу
дөрттүк үн келзе турган Хем-
чик кожуунарынчыл но-
яны амбыла турга чогу
ажы-биле илергелээ тавар-
ылгада Комбу-Доржулу
туржуу кошкавас-даа барым-
даа чок.

Бо удаада Самагалдынын
амбын нояны бүгү тыва ду-
жуметтерин чымык эртире-
ри, анда чурттуг иштинге бол-
гон дашкык политиктиг ай-
тырылганы, Тыванын моон
соггары салым-чазанын
инишкитер апарганы бү-
зүредир сорулгалыг турган.

1912 чылдын январь орта-
зынде чылдырган ол чыны-
на дүжуметтерин хөй нуруу-
зу келбээ, илангыс Хемич-
тин Даа, Бээни кожуунары-
нын нояны кырышкын
ойталарын. Анда Оюнар,
Току, Салчак кожуунарын
дүжуметтер кырышкан.

Амбын ноян ол чымыг бо-
дулук* туржуу шыгыла-
рында ажыгыг кылыр
ораллажып, чурт иштинде
аратарын феодалдыг дуу-
чурмга удур дайынтып үнте
демисели базар болгон эрге-
чартгары холга алган эң-
не элтиг адым кырышкан
нын аламырлыгына турары
кылдыр санап турган.

К. ШОЯГУ.

ОТТУГ ЧЫЛДАРДА

Чуртгал, ажылдап чораш
үеи-биле деңге басып, ол халы-
шкынныг шугудамы хо-
дузайы, харин алаа баран
болуру — бүгү уран чүдү
ажылдакчыларын хуудулт
хүлээлгез. Бо бедик патриот-
ту сорулганы медегер билген.
Тыванын бештайгы чур-
кучулар Ала-чурттуг Улуг
дайынныг зар-берге чылдары-
нда боттарынын бийерин
немец-фашисттер экселекчелер-
ни чыла шаваарынч херезге
угалдыргаткан. Улус чоуну
ол чалбыштыг, ыдыктыг де-
миселге хей-аыт кырып тур-
ган чечен-мерген сөгүт тыва
шугукулер микаш, ам хоо-
чунар апарылган. Ол үеде
амык чуркучулар чорал Вео-
волод Тас-оол, Василий Демин,
Георгий Суздалык, Степан
Фокостов болгон экселек-
да боттарынын патриотчу кү-
лээлгенине шыны болуп тур-
ганнар.

«Бүгү чүвени фронтуга»,
«Адыр кара монгыт Гитлер-
ге аум», «Фронтуг сен чүгү
дуулазын», «Эки турчы-
лар», «Уделге», «Кымыл кош».

«Ополченер» болгон өске-
даа дайынчы темалар микашы
чуркучуларын кичизегинге
турган. Олар анык чуркучу-
ларын өстүрүп кижиздер бу-
яныг ажылды соокшыл кыл-
байн, боттарынын чымыштыг
урган чогалдыгы ТАР-нын
изм, чазанын удуртгалы-
биле үйгү-диз чок ботталы-
рып турганар. «Шин», «Аре-
зын» болгон өске-даа со-
луу-сеткүлдерге оларын чур-
га улаа-дараа көстүп кээп
тургулаан, анда кыска тайы-
кыр-шугукулери С. Поорбо, Б.
Хемичей, С. Саргы-оол, Л.
Чамба, В. Эренин болгон
өске-даа чогалдыг бижип
турган. Ылангыс дайынчы пла-
каттарын олар элбээ-биле чур-
пуу парадын турган оон
дзынтыг болуп турган маке-
ныч «фашист Гитлерин ми-
янт микаш хензиг сырбарар
чүе кылдыр чураш, оон ка-
нында араланып чурат каан,
чүе дээрге ол үеде Гитлер
«Наполеон микаш улуг поли-
водчу мен» деп хоолдурган тур-
ган болгай.

Тыванын хоочун чуркучузу

Василий Демини эки танымы
мен, мичаа-ла омак-сергек, үр-
гүлүг хушугурун, кижиге-
чугаажыг эллек-зылел
чаныг кижиге болгай, аны-
тарга анык, илангыс анык
чуркучуларга дуулажыр,
ажыгыг сүмелерин бээр тур-
дун. Ынчалза-даа Г. Суз-
далык олар база хөгжүлгө
чылды оолду чүе, Г. С. Суз-
далык адым элгетер мурну-
да Кызылдан № 1 школанын
чургал, черенне башкылар
турган (мен оон өрөшкенин
турдум).

Анык калганга уран
чугаадуу урууна сыгнал берип,
оон чамдиктарын башкы-би-
ле тайышкылар бээр, оларын
адым хушугурун коошкунар
бистерин хуудулт хуудулт
болур — деп, В. Ф. Демин
чугааган олар.

Шини-ла мындыг сатыш
чогалгыр чооунычарын аны-
чалда тыва чуркучуларын
оолуру улам көзүп турары
на-ла өрүкүдү-дүр. Сөөлүг
чылдарда бешин Чуркучулар
экселекчелер хөй кижиге ве-
менин кирген.

С. САНДЮ.

АНЫЯК СОҢГУКЧУЛАР КЕЖЭЭЗИ

«Тоора-Хем» сохоттук клу-
буна Адыр-Кежиг суурунун
анык соңгукчулары кезе-
женин Аас калза Советтин
башкын комедия болгон
сөөлүгүн, школанын комсо-
мол организацилары белетке
эрттирген.

Ук кезежге «Совет соңгу-
ла системасы болгон анык

соңгукчулар» деп темагы ил-
мелди хоочун коммунист аны-
ктарын дагылышкын
А. Ш. Амбаржи кылган. Ол
боттарын плеткенин суурун,
сөөлүгүн, школанын анык-
ралы-биле холбап турган до-
даргай чижектер-биле чедир-
тир-билдинер кылдыр кыл-
тып кезежени кырышкычтери

сонуурган.

Кезежге келген комсомолчу-
лар болгон аныктар, үстүк
класстарын өрөшкеничтери
боттарынын мурнула турар
сорулгаларын чугаалап, ху-
дизгелерин алганар.

Кезежнин түнөсөлгө масса-
лыг оюннар, анык болгон.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

эун школага барип өрөшкөн
ургуларын дугайында база
сатыш салган, ний кат
башкыда белетке башкыч
уруларынга херектиг бүтү
өредилге болгон көргүзүп мте-
риалдарын дэлгези класстар
дериттинген.

Республиканын дык хөй
хоорайларында болгон суур-
ларда бичин чуртгалычар
чаа оран-саваларын алганар.
Чуга 1984 чылда бешин чаш-
тарга дөртен ажыг урулар
комбинаттары болгон салдык-
тер эжиктерин ажыктыжылар.

СЭТА-ның корр.
Кийинсе.

ХҮННЭЭРЕК КУДУМЧУДА
«ХЕРЕЛЧИГЕШ»

Слободзе дээр модала
суурла Хүннээр куудуму
шылден каан аргылыгга
өрдүлгөсүн туудуштурган
каан адым бажык каасталган.
«Херелчигеш» деп адыганын
ол урулар комбинатын соң-
гукчуларын чымын дугаар
тууду кылган. Ону тууду кы-
лырныга тус черде «ХХ пар-
тия» колхоз биле республи-
канын Чырыдышкын минис-
терствоу акша-херелчиги

Февраль 27-де, средада,
В. РАСПУТИН. «Сөөлүгү хүн
келгенде» 2 кезектиг драма.
Эгелээри 19 шакта.
Февраль 28-те, четвертегге,
С. МАРШАК. «Моортай бж-
чыгачыга». Хөгжүмүгү тоол-
чугаш, Эгелээри 10 шак.
Февраль 28-те, четвертегге,
Ж. Б. МОЛЬЕР. «Скопеллин
онугу үлгелдерин» 3 кезек-
тиг комедия. Эгелээри 19 шак-
та.
Коллективтиг чыгыларын
2-25-49, 2-35-88 дугаарлыг те-
лөвүлүг. Тамчылар хушугу
ал турар. Тамчылар кассасы
эртенкиин 10 шактан кезе-
женин 19 шакка чедир ажал-
даар.

ын чугаалап.
Концерттерин болур хүне-
ри: Февраль 7-де Хов-Акс
суурга, Февраль 8-де Кызыл-
дан хөгжүм-ши театрына,
4-кү ХПТУ-га абонементтер
белет эртер.

РФСР-нын алаарыг арти-
ст Вазим КОРШУНОВ Тыва
га элне баштай кээп ойнаар.
Программалда дашкык, орус
совет композиторларын чо-

Тыва АССР-ниң Садмг ми-
нистерствоуунун өрөдиге

курстар комбинатын даразында
мергелдерге өрөдиги-биле
күсүлгелерин чалап тур: кассир-
контролер, кассир, садмг-
жылар, повар, кохитер, бу-
лонка бажыкчылары.
Курстары доккаанын
ажылдары-биле Кызыл хоорай-
нын, Ак-Довурактын, Хо-
вар-Аксинин магистинеринче
чорудар өрөдиги хуузазы
агы-агы, анда 54 рубль тем-
чээлдиг стипендия талээр,
курстарга өрөшкөн үезин күш-
ажыл стажына кып санзар.
Айтыр чери: Кызыл хоорай,
С. Тока куудумчу, 16.
Өрөдиге курстар комбинатын
гаалдары кирген:
П. Чайковский — «Бо айдым
дууле»,
М. Глинка — «Кэргенчиг
айражы»,
Г. Шуберт — «Баркаралла»,
Г. Свиридов — «Кымыс орук»,
О. Шмидт орус улустун
мыраларын база күсүлээр.
Концерттер болур хүнер:
Февраль 8-те Кызылдан хөг-
жүм-ши театрында, Февраль
9-та — Чаа Шагаан-Арыг хоорай,
Февраль 10-да — Сарыг-
Сей суурга.
Концерттерге чалап тур бис
ТЫВА КУРӨДМОННИА.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧАЛАЛГА

Красноярскин калза ажал-
агы институтуну Тыва
филалы 1984-85 өөре-
диге чалыга бот-өөрөдиге
лг салбырын агрономия бо-
лгон зоотехния факультеттерин-
ге студенттер хуузазы алыр
чарал турар.

Өрөшкөн кирерлер химияга,
биологияга, физикага (аас-
биле), орус адыл болгон анте-
ратурага (бизимел-биле) ки-
ришкенин бижалаларын ду-
жаар. Библиошкынны фил-
алын директоруну алыр

шылп алганы мергелел
ылкыш, даразында чүл-
лери кожар: ботумах билгн
дугайында чымызын (болу-
биле), сөөлү үеде ажалдан
черден характеристика, эми
шымылгызы (286 майк),
күш-ажыл дөптөргө ушта
бизилге, 3x4 см. хемчээлг 6
фото-чурук.
Өрөшкөн-биле институтка
келгенер шериг билдик, рас-
порту болу көртүрер.
Библиошкыннир 1985

чылдын февраль 1-тен 15-ке
чедир түлээп алыр. Кирерини
шылгалаларын, Красноярски-
н калза ажал-агы инсти-
тутун филалына 1985 чыл-
дың февраль 11-ден эгелен кү-
лээп алыр.

ДОКУМЕНТИЛЕРНИ ДУ-
ЖААР АДРЕС: Кызыл хоорай,
Ленин Калинин куудумчу, № 1
«Б» бажы, хүлээп алышкын
комиссиязы.
Айтыргы толаралар телефон-
нар № 6-11-67, 6-13-94.

Тыва АССР-ниң Калза
ажыл-агы министрствоу
Красноярскин калза ажал-
агы институтун бот-өөр-
дигелг салбырынни 1-ги ку-
рулуша даразында мергел-
лерге студенттерн хуузазы алы-
рын чарал турар.

агрономия, зоотехния, калза
ажыл-агынын механизациязы
болгон агрофизикалыг, кал-
за ажал-агы бугурагынын

экономказы болгон ону ор-
ганизастан, бухгалтер учуау.

Өрөшкөн кирерлер даразын-
да документтерин көртүрер:
өрөшкөн дугайында билди-
ринишкн, ортукм билгн дуга-
йында документ, бугурадыг ха-
рактеристика, күш-ажыл
дөптөргө ушта, эми
шымылгызы (286-гы майк),
1 фото-чурук.
Кирерини шылгалаларын

1985 чылдын февральын 11-
де Тыва АССР-ниң Калза
ажыл-агы министрствоуна
хуузазы алыр.
Документаларын 1985 чыл-
дын февраль 11-де чедир Тыва
АССР-ниң Калза ажал-агы
министерствоуна калдар
кылдыр хуузазы ал турар.
АДРЕСИ: